

ŻYCIE UMYSŁOWE CZŁOWIEKA.¹⁾

PROGRAM WYKŁADÓW.

I. Człowiek żyje trojakiem życiem: cielesnem czyli fizycznym, umysłowem czyli psychicznem i życiem społecznem. Życiem fizycznym żyją oprócz człowieka także zwierzęta i rośliny, życiem umysłowem oprócz człowieka tylko zwierzęta, u których istnieją też niektóre niższe formy życia społecznego. Życie fizyczne bada biologia z fizyologią, życie umysłowe — psychologia, życie społeczne — socyologia. Przedmiotem niniejszych wykładów jest życie umysłowe człowieka.

Każdy człowiek posiada życie umysłowe; nie jest ono jednak u wszystkich ludzi w równej mierze rozwinięte; nie pozostaje ono też zawsze u jednego i tego samego człowieka na tym samym poziomie. Obok zachodzących w tej mierze wahań codziennych spostrzegamy stały rozwój życia umysłowego, idący mniej więcej równolegle z rozwojem życia cielesnego, a sięgający od kolebki aż do wieku dojrzałości. Rozwój ten można podzielić na trzy okresy. Pierwszy sięga od urodzenia aż do czasu, w którym dziecko zaczyna mówić. Drugi sięga aż do wieku młodzieńczego, zaczynającego się u jednych wcześniej, u drugich później. Trzeci okres trwa aż do uzyskania pełnego rozwoju życia umysłowego. W pierwszym okresie życie umysłowe człowieka jest bardzo podobne do życia umysłowego wyższych zwierząt. Drugi okres obejmuje czas nabywania przy pomocy mowy rozlicznych pojęć i przekonań; równocześnie budzi się uczuciowość, złączona dotąd wyłącznie z cielesnymi potrzebami dziecka, w kierunkach dotąd mu nieznanymi. W okresie trzecim następuje zrównoważenie ży-

¹⁾ Drukowane w „Programach Powszechnych Wykładów Uniwersyteckich“, Lwów, 1899 (Rok I.). Serya I. Listopad i grudzień 1899, str. 9-12.

cia umysłowego. Przedtem miała przewagę strona uczuciowa życia umysłowego, teraz zaczyna wchodzić w swe prawa rozum, wyrabia się charakter, nadający postępowaniu stałe piętno na resztę życia. — Przez podobne okresy przechodzi też rozwój umysłowy całej ludzkości i poszczególnych ludów.

II. Mimo wielką różnorodność objawów życia umysłowego można spostrzec w nim pewne stale się powtarzające, typowe zjawiska. Istnieją cztery typy objawów życia umysłowego: Pierwszy obejmuje te objawy, w których się niejako świat, otaczający nas, odzwierciedla w naszym umyśle. Należą tu wrażenia zmysłowe i wyobrażenia. Pozostałe trzy typy zjawisk umysłowych odpowiadają sposobom, w jakie nasz umysł zachowuje się wobec otaczającego go świata. Usiłuje on zorientować się w tym świecie, a czyni to zapomocą sądów czyli przekonań, które są drugim typem objawów życia umysłowego. Przekonania swe o świecie nas otaczającym i o wszystkim, co się w nim znajduje, utrwalamy w pojęciach. Umysł nie pozostaje też obojętnym na to, jaki jest w danej chwili otaczający go świat, doznaje ze strony otoczenia licznych przyjemności albo przykrości; te uczucia w połączeniu z pożądaniami stanowią trzeci typ objawów życia umysłowego. Czwarty na koniec typ obejmuje wszystkie czynności woli. Czynności te nazywają się postanowieniami i są podstawą świadomego celu działania i postępowania, zapomocą którego człowiek wpływa na otoczenie. Żaden z wymienionych typowych objawów życia umysłowego nie występuje sam dla siebie w odosobnieniu. To, co w danej chwili dzieje się w naszym umyśle, obejmuje objawy należące do różnych typów, a zarazem wszystkie objawy życia umysłowego, należące do jednego człowieka, stanowią ścisłą całość, t. zw. jedność i jednolitość świadomości. Całym życiem umysłowym człowieka rządzą pewne prawa, które po części sięgają także w zakres życia cielesnego. Najważniejsze z nich są następujące: 1. Każdy stan umysłu, każda jego czynność ma skłonność do ujawnienia się na zewnątrz. 2. Każdy objaw życia umysłowego stwarza na przyszłość gotowość do występywania objawów takich samych. (Prawo wprawy). 3. Każdy objaw, trwający ponad pewną miarę albo powtarzający się zbyt często lub w zbyt krótkich odstępach, czyni umysł na pewien czas albo

na zawsze niezdolnym do powtórzenia się tego objawu. (Prawo znużenia). 4. Jeżeli dwa lub więcej objawów życia umysłowego występuje razem, wtedy w przyszłości wystąpienie jednego z tych objawów pociąga za sobą wystąpienie także objawów przedtem z nim połączonych. (Prawo kojarzenia).

III. Życie umysłowe człowieka budzi się z chwilą, gdy w umyśle powstaje pierwsze wrażenie zmysłowe czyli czucie. (Czucie należy starannie odróżniać od uczucia). Wrażeniami zmysłowymi nazywamy te objawy życia umysłowego czyli zjawiska duchowe, które powstają w naszym umyśle jako bezpośredni skutek t. zw. podnieć, działających na nasze narządy zmysłowe. Wrażeń zmysłowych jest ośm rodzajów: Wrażenia wzrokowe, słuchowe, powonieniowe czyli węchowe; smakowe, dotykowe, temperatury, mięśniowe, ustrojowe. Siła doznawanych przez nas wrażeń zależy od siły podnieć i od naszej wrażliwości.

Zdaje się, że nigdy nie odbieramy wrażeń pojedynczo, lecz że występują one zawsze w większej ilości równocześnie. Wrażenia zmysłowe, występujące równocześnie, zlewają się z sobą i tworzą jakby duchowy obraz otaczających nas przedmiotów. Te duchowe obrazy nazywamy wyobrażeniami. Posiadamy jednak obrazy duchowe także takich przedmiotów, które w tej chwili znajdują się daleko od nas. Możemy sobie bowiem przypomnieć, jak te przedmioty wyglądają. Możemy sobie na koniec wyobrażać także takie przedmioty, których nie spostrzegaliśmy nigdy. Zdolność do wyobrażania sobie przedmiotów dawniej spostrzeganych nazywa się pamięcią, zdolność do wyobrażania sobie przedmiotów nigdy nie spostrzeganych nazywa się fantazją. Nie wszystko pamiętamy jednakowo dobrze, nie wszystko też przypominamy sobie w każdej chwili. A także u różnych ludzi pamięć bywa różna. Podobnie ma się rzecz z fantazją czyli wyobraźnią. Żywa wyobraźnia jest niezbędnym warunkiem artysty. Ma jednak fantazya swe granice. Są bowiem rzeczy, których sobie żadną miarą wyobrazić nie możemy.

IV. Gdy w naszym umyśle powstają jakieś wyobrażenia, nie pozostajemy zwykle biernymi widzami tych wyobrażeń, lecz wydajemy sądy, urabiamy sobie przekonania o przedmiotach, które sobie wyobrażamy. Jesteśmy np. skłonni do

przekonania, że przedmioty, które sobie wyobrażamy, istnieją. Przekonania nasze są najrozmaitsze i tyczą się najrozmaitszych przedmiotów, ale mimo to posiadają pewne wspólne cechy. I tak każde nasze przekonanie jest albo słuszne albo niesłuszne (prawdziwe albo mylne); każde jest też albo twierdzące albo przeczące. Wedle sposobu zaś, w jaki powstają przekonania, możemy rozróżnić następujące rodzaje przekonań: 1. Spostrzeżenia. Spostrzegamy przedmioty, gdy je widzimy albo gdy wogóle budzą w nas wrażenia zmysłowe. Mamy wtedy przekonanie, że te przedmioty istnieją, że znajdują się w pewnym miejscu, że są takimi, a nie innymi przedmiotami. Jeżeli w tych przekonaniach zachodzi jakiś błąd, jakaś pomyłka, wtedy powstaje złudzenie, które może być albo halucynacją albo iluzją. 2. Przekonania, oparte na pamięci. Tutaj także zachodzić mogą złudzenia. 3. Pewniki. Są to przekonania, których prawdziwość nie ulega najmniejszej wątpliwości. 4. Przekonania, zdobyte drogą rozumowania. 5. Przekonania, które przyjmujemy od innych ludzi, wierząc, że mówią prawdę.

Człowieka, który jest zdolny do wydawania sądów trafnych i wskutek tego niełatwo się myli, nazywamy człowiekiem rozumnym; jeżeli zaś okazuje się rozumnym także w swoim postępowaniu, nazywamy go rozsądnym. Niezbędnym warunkiem, by ustrzec się od wydawania mylnych sądów, jest skupianie uwagi i pewna wstrzeźliwość w sądzeniu.

Wszystkie sądy, tyczące się pewnego przedmiotu, wzięte razem, tworzą pojęcie tego przedmiotu. Aby móc o jakimś przedmiocie wydawać sądy, trzeba umieć wyróżniać poszczególne cechy przedmiotu. Takie wyróżnianie poszczególnych cech przedmiotu nazywa się odrywaniem czyli abstrahowaniem (abstrakcją). Dlatego też pojęcia, które powstają zawsze przy pomocy abstrakcji, nazywają się abstrakcyjnymi czyli oderwanymi. W tworzeniu pojęć oddaje nam mowa usługi niezmiernie ważne.

V. Uczucia, których doznajemy, różnią się między sobą nie tylko tem, że jedne z nich są przyjemne, a drugie przykre, lecz także tem, że jedne są silniejsze, drugie słabsze. Siła uczuć zależy od tego, co w nas dane uczucie wywołuje, dalej od tego, jak jesteśmy usposobieni, gdy powstaje w nas uczucie, a wre-

sze także od uczuć dawniej doznawanych, które pamiętamy i z obecnymi porównujemy. Zdarza się także, że przedmioty, które zrazu żadnego w nas uczucia nie wywołują, stają się nam przyjemnymi lub przykrymi z tego powodu, iż w myśli naszej łączą się z przedmiotami przyjemnymi lub przykrymi. Uczucia bardzo silne i gwałtowne, które objawiają się bardzo wyraźnie nazewnątrz, nazywają się afektami.

Wedle tego, co w nas uczucia pewne wywołuje, dzielimy je na następujące rodzaje: 1. Uczucia zmysłowe, tj. uczucia wywołane wrażeniami zmysłowymi. 2. Uczucia estetyczne; polegające na tem, że nam się coś podoba lub nie podoba. 3. Uczucia intelektualne, przyjemne, gdy poznajemy prawdę, a przykre, gdy błądzimy lub prawdy dociec nie możemy. 4. Uczucia altruistyczne, których głównymi formami są współczucie (współradość i litość) oraz zazdrość i złośliwość. Uczucia altruistyczne są istotą miłości i nienawiści. Brak zdolności do współczuwania jest istotą egoizmu czyli samolubstwa. 5. Uczucia etyczne, towarzyszące własnemu i cudzemu postępowaniu w formie uznania lub potępienia. Zdolność doznawania takich uczuć nazywamy sumieniem. 6. Uczucia religijne, oparte na przekonaniu o istnieniu Boga i wynikające z naszego stosunku do Niego. 7. Uczucia idiopatyczne, tj. uczucia dotyczące się naszej własnej osoby, naszych przymiotów, naszego stosunku do innych.

Jeżeli brak jakiejś rzeczy budzi w nas uczucie przykre, i gdy zarazem wiemy, że z usunięciem tego braku doznamy uczucia przyjemnego, wtedy powstaje w nas pragnienie, pożądanie. Skłonność do doznawania bardzo silnych pragnień nazywamy żądzą, namiętnością. Jeżeli przypuszczamy, że nasze pragnienia zostaną zaspokojone, budzi się w nas nadzieja, w przeciwnym razie obawa.

Pod wpływem uczuć dokonywamy czynności, skierowanych ku utrzymaniu uczuć przyjemnych i unikaniu uczuć przykrych. Istnieją też takie czynności, których wykonywanie samo dla siebie jest przyjemne, a zaniechanie przykre. Jeżeli tego rodzaju czynności łączą się u wszystkich ludzi (a nawet u zwierząt) z uczuciami przyjemnymi a nadto służą do utrzymania lub rozwoju życia jednostki albo rodzaju, wtedy mówimy, że wynikają z popędów.

VI. Zarówno czynności popędowe jak też wszystkie inne czynności, które mają swe źródło wyłącznie w uczuciach, odbywają się bez współudziału naszej woli. Istnieją jeszcze inne czynności mimowolne, np. czynności odruchowe, ideomotoryczne i zmechanizowane. Wszystkie te czynności obejmujemy nazwą czynności mimowolnych. Od nich należy odróżnić czynności wynikające z naszych postanowień, a zwane dowolnymi, ponieważ przez wolę rozumiemy właśnie zdolność do powzięcia postanowień. Postanawiać możemy tylko takie czynności, których wykonanie uważamy za możliwe. Skoro powzięliśmy postanowienie, nazywa się ono zamiarem; to zaś, co postanawiamy, jest celem naszego postanowienia. Celem postanowień jak i pragnień naszych jest zawsze usunięcie jakiegoś braku, urzeczywistnienie czegoś, co nie istnieje. Rzeczy nam obojętnych nie postanawiamy nigdy; wszystkie zaś względy, dla których coś postanawiamy, nazywamy pobudkami lub motywami postanowienia.

Wśród motywów postanowień zajmują miejsce pierwszorzędnej wagi t. zw. zasady postępowania. Zasadami postępowania nazywamy takie przekonania, któremi się w naszych postanowieniach powodujemy niezależnie od chwilowych okoliczności. Zdolność do stałego kierowania się takimi zasadami nazywa się charakterem; a gdy zasady te są dobre i szlachetne, nazywamy charakter także szlachetnym, moralnym. WYROBIENIE takiego charakteru jest głównym zadaniem wychowania. Czy i o ile to zadanie da się w każdym wypadku spełnić, zależy od t. zw. natury człowieka, t. j. od wszystkich tych czynników, które wpływają na sposób jego zachowania się i postępowania.

Do tych czynników należy także ustrój cielesny człowieka, ponieważ nasze życie umysłowe jest związane jak najściślej z naszym życiem cielesnym. Między ciałem a umysłem zachodzi ustawiczne wzajemne oddziaływanie. Tak samo jest i u zwierząt. Ale stosunek życia cielesnego do umysłowego nie jest zupełnie taki sam u człowieka i u zwierząt. U zwierząt bowiem życie umysłowe służy wyłącznie potrzebom życia cielesnego; u człowieka natomiast życie umysłowe ma także swoje własne cele, przed którymi potrzeby życia cielesnego niekiedy muszą ustępować.